

УДК 130.2: 17.021.2: 140.8] (477) "18/19" Л. Українка

ОНТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СЛОВА У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Уляна Михайляк

*Львівський техніко-економічний коледж НУ "Львівська політехніка",
вул. Пасічна, 87, м. Львів, 79032, Україна,
e-mail: Ldtekpr@ukr.net*

Висвітлено онтологічну сутність поетичного слова Лесі Українки, його оригінальність, символіку та значення в контексті боротьби за незалежність України. Проаналізовано деякі філософські і психологічні аспекти творення художнього слова поетеси. Осмислено, як слово творить власну сутність людського існування. З'ясовано роль слова у формулюванні переконань мислительки, зазначено, що Леся Українка розуміла слово як засіб побудови майбутнього. Досліджено еволюцію її слова – від делікатного нагадування про громадянську свідомість до зневаги тих, хто намагається прислужитися можновладцям.

Ключові слова: слово, буття, екзистенція, свобода, патріотизм.

Проблема сутності художнього слова Лесі Українки – одна із найзагадковіших у її спадщині, а тому – найбільш досліджувана. У слові поетеси простежуємо еволюцію її світогляду: від юначого романтизму з раціоналізмом до неоромантизму з його "неприхованим песимізмом" (О. Забужко). З одного боку, відчутний вплив національно-визвольних ідей послідовників Кирило-Мефодіївського товариства, а з іншого – поглядів західноєвропейських мислителів Нового часу. Її слово, пройняте любов'ю до українського народу та української культури, розкривається в контексті екзистенцій філософської антропології, що розвивається на межі XIX–XX століть. Популяризуючи українську неоромантичну традицію, поетеса в контексті загальноєвропейського духовного піднесення намагається розшукати соціально-культурні та історичні причини втрати людиною світу буття у собі, коли, за висловом Ніцше, "Бог помер". Одностайна підтримка Слова в умовах, коли "Бог помер", а матеріалістичні тенденції в суспільстві активізуються, є свідченням переконаності Лесі Українки в тому, що тільки духовність спроможна врятувати людство від занепаду. Враховуючи роль і значення слова в житті людини, упевнено можна стверджувати, що саме слово формує людину, а не людина – слово. Очевидно, що Леся Українка також схилилася до цієї думки, була виразником і творцем такої національної парадигми, яка робила її пророком майбутнього для свого народу. Її активна життєва позиція формувалася у вирі боротьби за визволення України від кріпацтва духу. Її слово часто інтерпретують як "єдиную зброю", призначення якої – бути головним інструментом у боротьбі з поневолювачами, досліджують його еволюцію – від делікатного нагадування про громадянську свідомість до висловлення зневаги тим, хто намагається прислужитися можновладцям.

Розуміння слова в поглядах Лесі Українки співзвучне з концепцією О. Потебні, який визначав його як могутню силу, що є головним гармонізаційним началом у сфері людських знань, а також вирішальним соціально-перетворювальним

чинником. “Мовна єдність”, за Потебнею, – “основна ознака народу” [7, с. 278]. Лесине слово постає також як філософська категорія, сповнена особливого змісту: бути носієм духу нації. І. Мойсеїв говорить про “тріумф слова як дії” в поетеси, про “владу цього “слова-логоса” над буттям” [6, с. 20]. Філософський аналіз слова Лесі Українки здійснило чимало дослідників (Т. Гундорова, А. Бичко, О. Забужко, М. Жулинський та ін.), у працях яких висвітлено культуротворчу, естетичну та соціальну сутності слова поетеси. Наприклад, Ада Бичко наголошує, що тільки у слові можливе творення, саме в ньому виявляється зміна старого на нове; дослідниця акцентує на здатності слова брати на себе “роль “вивільнюючу” тієї прихованої сутності людського буття, яке визначає його затаєний зміст” [1, с. 75]. Йдеться про слово як право мати власну мову, без якої неможливе існування будь-якого народу.

Мета статті – проаналізувати філософсько-онтологічну сутність слова Лесі Українки. Слово дає змогу виявити найважливіші переконання авторки, викладені в її творах. Аналіз продемонструє, як разом з персонажами своїх драматичних творів Леся Українка проходить тернистий шлях усвідомлення необхідності боротьби за незалежність України (у цій боротьбі найкраще виявилася властива українському народові ментальність, а героїчний романтизм поєднався з прагматичною дією).

Відомо, що філософія екзистенціалізму, яскравим представником якої була і Леся Українка, виникла як реакція на трансцендентний ідеалізм Канта. Усупереч кантівському розумінню світу як споруди з видимостей або уявлень про нього, слово в інтерпретації Лесі Українки містить не тільки уявлення та їхні систематизовані зв’язки, а й волю (за Шопенгауером). Її слово – не слово як мовна свобода говорити, а як воля на шляху до свободи. Слово як свобода – його усвідомлюють і пізнають; і усвідомлюють та пізнають у двох площинах: і в політичному розумінні, і в філософському – як формотворчий образ. Як усвідомлену необхідність слово “свобода” у його філософському розумінні Леся Українка мислить не як бездіяльність, а як виконання свого обов’язку. І воля дає змогу обрати обов’язок до душі – такий, як хочеш.

Слово Лесі Українки зумовлює нове розуміння та осмислення історико-культурного минулого й сьогодення України через еволюцію його змісту. У приналежному світі минулого, в античній Греції чи в старовинній Іудеї, в Єгипті чи в язичницькій праУкраїні у вільній інтерпретації подано відгук на ситуацію, в якій опинилася закріпачена й пошматована Україна. У ній – гамлетівське розв’язання проблеми минулого й майбутнього – “to be or not to be”, перемога добра над злом, філософія страждання і філософія серця. У вигаданому світі її художніх персонажів – невігданий світ реалій. Національне за суттю, її слово пов’язане з життям українського народу. Переживання Лесиних героїв сприймаються нами як такі, що пропонують нове розуміння та розв’язання загальнофілософських проблем. Персонажі Лесиних творів керуються єдиним поняттям етики і філософії душі українського народу. Високий політ думки в її слові поєднується з буттям повсякдення.

Сутністю нового слова Лесі Українки є “радісна мудрість” (за Ніцше): здатність робити вибір усім своїм “я” і не розходитися з мотивами своєї діяльності. Такий “категоричний імператив”, пов’язаний не з індивідуальним бажанням, як у І. Канта, а з фундаментальним законом мислення, одержує спонуку до дії. Слово творить власну сутність людського існування. Екзистенція її слова існує лише тоді, коли стає тим, чим прагне бути. Звісно, між художнім втіленням слова і його побутовим тлумаченням (та й власне практикою) існує своєрідна прірва. Це дало

підставу деяким дослідникам творчості Лесі Українки (особливо радянським) говорити про її відірваність від життя і навіть про “неукраїнськість” її мовних інтерпретацій. Слово ж Лесі Українки ґрунтується на філософському розумінні суперечності, як, зрештою, і всього життя та будь-яких людських взаємин. Обираючи за точку дотику боротьбу “між життям і смертю”, Леся Українка описує минувшину мовою боротьби героїв минулого, їхніх дій і міркувань. Вона захоплюється чеснотами так, як Ж.-Ж. Руссо, але не схиляється перед гріхом, як Дж. Байрон: таке розмежування характеризує дві стадії наряду бунту душі Лесі Українки. Пізнаючи світ митців, історичних постатей і простих людей, вона шукає свою філософію дійсності, проголошуючи те, у що вірить сама.

Світ для Лесі Українки – об’єктивація її уявлень про нього у слові. Але слово втрачає свою практичну значущість, якщо не перетворюється на дійсність. Актом його перетворення на річ, порух, крок є воля, яка й розкриває його зміст. Як сказав А. Шопенгауер, коли не стане волі, то буде скасовано й усі ті феномени, те незмінне напруження й безконечні та безупинні зусилля на всіх щаблях об’єктивності, у яких і завдяки яким поставав світ; зникнуть усі розмаїті форми, що змінюють одна одну; зникнуть усі вияви волі, а зрештою, універсальні форми тих виявів – час і простір, а також її остання фундаментальна форма – суб’єкт і об’єкт – усе це буде скасовано. Нема волі – нема уявлень, нема світу. Отже, перед нами лише ніщо [8, с. 630]. Те саме можна сказати і про слово Лесі Українки: коли зникає слово, зникає приналежний світ її героїв, життя стає темним, нерадісним. Зіткнувшись із безладом і хаосом у житті, поетеса не шукає порятунку в небутті, як дехто намагається переконати. Вона прагне досягти позитивного добра – силою своєї ідеї. Автостереотипи Лесі Українки позбавлені необ’єктивності і болісно б’ють по егоїзму українців, викриваючи їхні вади. Вони набувають диференційних ознак і не перетворюються на усталені, повторювальні форми, не претендують на статус етнічних, оскільки позанаціональні й національні водночас. Ідентифікуючи себе як волинянку, Леся Українка каже, що має “лісову душу” та українську – волинську вдачу. Її національна “лісова філософія” або “лісова філософія душі” є національною філософією серця (загальноукраїнською і регіональноукраїнською водночас).

Леся Українка усвідомлювала, що всі етнічні відмінності в Україні – наслідок геополітичних, соціально-економічних та географічних змін, особливостей ландшафту, які й сформували певні етнопсихологічні типи волинян, поліщуків, полтавців. У цих відмінностях – і політична географія, й історія України, національна філософія, філософія української історії. Крім типологічних, Леся Українка окреслює чимало істотних визначальних ознак українців “підросійських” та українців “австрійських”. І це не погано чи добре, це – українська доля. Звідси й особливість історії українського державотворення.

Саме тому звичним у її творах є пригнічений стан співвітчизників, поневолених упродовж віків. Справжній українець, за Лесею Українкою, починається тоді, коли відкидає рабську психологію. А реалізувати це можна тільки в незалежній Україні. Один із шляхів здобути незалежність, на думку письменниці, – популяризувати багате й культурне минуле Батьківщини. Вона, наприклад, ображається на своїх співвітчизників, які назвали бібліотеку “хлопською”, тобто мужицькою. Вона не приймає чужий патріотизм (зокрема, поляків, росіян чи французів), її насторожує неадекватність стосунків інших народів з українцями і

навіть українців між собою. Леся Українка впевнена, що всі негаразди спричинені військовою експансією, колонізаторською політикою супроти українців, яку провадили із Заходу та Сходу.

Оманливому пізнанню дійсності вона протиставляє інше пізнання – пізнання Бога як Слова. Отже, можна говорити також про певну належність Лесі Українки до релігійного екзистенціалізму, натомість деяких філософів-екзистенціалістів, зокрема Ж.-П. Сартра, А. Камю, вважають мислителями атеїстичними. Однак означення “атеїстичний” щодо екзистенціалізму (як і “релігійний”) – дещо умовне. Ніцшеанська теза “Бог помер” перетворює життя на хаос розбещених дикунів, оскільки без Бога неможливо. Лесине слово – екзистенція душі українського народу, його серце, а також її власна екзистенція, яку поетеса сама творила: її душа, її ідея, її містика, її Бог. Слово – важкий тягар, який людина має нести. Словом можна вбити, розчавити, втоптати в болото, а можна піднести, вирвати з ругини повсякдення. Від цього тягара Леся Українка не могла відмовитися, тож несла його, немов хрест, до самої смерті. У пізнанні слова мислителька не залишається безмовним спостерігачем. У ньому вона формує себе.

Палітра художніх новацій поетеси безмежна і торкається всіх аспектів людського життя. Вона цікавиться досократиками, відчуває велику прихильність до Геракліта, захоплюється відчайдушністю Арістотеля, вільно сперечається з Дарвіном, говорить про О. Конта та Г. Спенсера. Просить друзів і рідних привезти твори Петрарки, Леонарді або Гольдоці, робить переклад “Дзвонаря” Короленка, намагається перекласти “Чайльд-Гарольда” Байрона, “Манфреда” Беранже, дещо з творів Поля Бурже, Гаршина, “Фауста” і “Страждання юного Вертера” Гете, хоче знайти і прочитати “Муму” Тургенєва. У полі її інтересів – Гейне, Гоголь, Гончаров, Діккенс, Доде, Жорж Санд, Залеський, Золя, Красіцький, Крашевський, Крестовський, Лесаж, Лонгфелло, Мальчевський, Міцкевич, Мольєр, Мюссе, Немцевич, Ожешко, Пушкін (особливо його “Борис Годунов”), Пруст, Свіфт, Сенкевич, Словацький, Тяннісон, Толстой, Шекспір, Шіллер, Щедрін, Франсуа Копне, Лермонтов, Флобер, Сервантес, Бомарше, Петрарка, Шеньє, Бальзак, Леконт де Ліль, Вальтер Скотт, Вольтер, Руссо, Сталь, Надсон, Некрасов, Сирокомля, Кононник. Цей величезний список – не зизування власним хистом, а зміст лишень одного листа Лесі Українки до М. Косача у грудні 1889 року [11, с. 39]. В одному із листів до М. Драгоманова, звертаючи увагу на втому від хвороби, Леся Українка ніби промовляє своє credo: “... як мені не читати (читати багато мені теж не совітують), ні писати, ні грати не можна, то застається тільки скласти руки та й плакати” [12, с. 44]. Далі подає перелік питань, інтересів, проблем, які намагається вирішити. Вчить італійську, французьку, німецьку, англійську для перекладацької діяльності. Намагається встигнути на Святий вечір, цікавиться, як співають колядки в Болгарії і чи співають загалом тощо.

Світ слова у Лесі Українки – такий світ, у який людина занурюється і від якого вже не може відмовитися. М. Бердяєв назвав його “світом об’єктивації”, ознаки якого – поглинання індивідуального, особистого загальним, безособовим, тобто способом придушення свободи. Ця свобода – неволя у розумінні добровільної волі, неволя, яка поглинула Лесю Українку, врешті-решт, фізично, та залишилося її слово, яке „виносило дух на ті висоти одкровення, де відчувалась єдність зі світом” [4, с. 3]. Це прямий виклик безглуздості бунту заради бунту Камю, що лише підкреслює самотність кожного індивіда. І це відрізняє Лесю Українку від Камю й поєднує з

нами, сучасними читачами. Леся Українка – не самотня, вона співзвучна нам, і тут погоджуємося з Камю, який єднав індивідів проти абсурдності світу, проти кінченості людського буття.

Леся Українка спостерігала нові вагомні зміни в Україні й відгукнулася на них словом. Вона змогла вивести українську літературу з вузького кола національно-побутових тем у світ тем загальнолюдських. Критик М. Євшан зазначив: “Вглиблюючись у душу старинного грека чи гебрея, вона думала про Україну, писала про наш час і наші обставини” [3, с. 49]. Відомий український поет М. Драй-Хмара так висловився про Лесине слово: “Індивідуалізм Лесі Українки не є індивідуалізмом європейського екзистенціалізму. Її індивідуалізм – це виступ проти інертного суспільства, тобто не є егоїстичним самосхваленням, а альтруїстичним, який у поєднанні зі стихійним демократизмом утворює оригінальність її таланту” [2, с. 14].

Екзистенція слова у філософії Лесі Українки приваблює ще одним важливим аспектом: феноменом нової реальності існування як себеформуючої онтології, а саме – через утвердження не як російського чи будь-якого іншого діалекту, а як самостійної мови народу, про яку заявили його пророки. Цей процес починається в ХІХ ст. Леся Українка, яка „все своє життя вчилася інших мов”, дбала про те, щоб українська мова розвивалася на їхньому рівні. Письменниця не брала участі в лінгвістичних дискусіях, але її листи (а головне – мовна практика) засвідчують, що Леся Українка дотримувалася усталених на той час традицій літературної творчості. Наслідувала не тільки слово і мову Шевченка, а й використовувала вироблений у Галичині, на Волині лексичний мінімум, не цуралася діалектизмів, творячи оригінальну українську мову. Вживала українську народну мову так часто, як ніхто інший з українських письменників.

Чужомовну лексику Леся Українка застосовує в тому ж значенні, що й у першоджерелах. Такі її неологізми, як “догонці” (ті, хто доганяють), “прийдешність”, згодом стали нормативними. Намагаючись розбити мури української літературної і культурної замкнутості, Леся Українка перекладає українською мовою твори Гомера, Данте, Байрона, Шекспіра, Свіфта, Гейне, Надсона, Гюго, Бальзака, Тургенева. Вона “кидається у нетрі”, куди земляки її, за винятком “двох-трьох одважних воліють не ступати”. Її драми на світові теми додали чимало нових слів у рідну мову. Мова Лесі Українки – високоінтелігентна, а її слово – шедевр, “...невичерпне джерело, в якому викристалізуються найважливіші риси національної мови” [5, с. 375].

Леся Українка однією з перших в україністиці робить спробу дізнатися про першоджерела української мови. Коли їй було 18 років, створює курс “Стародавньої історії східних народів”, який починався розділом про санскрит. “У мові тій – українські наші гени...”, – писала вона своєму дядькові М. Драгоманову. Завершила цей рукопис у 1890 році, вдосконалювала його до 1912 року, а побачила світ книга 1918 року. Мислителька доводила, що витоки мов усіх європейських народів – у санскриті: “Найдавніша зі всіх мов – це мова арійців. Санскритською написані “Веди” (збірка гімнів), “Рігведа” – найдавніша із священних книг. Була вона написана вже тоді, коли в Греції ще не було “Іліади” та “Одіссеї” Гомера, а в Палестині – “Біблії” [10, с. 26]. Дослідниця намагалася глибше проникнути в таємницю нашої прадавньої історії, більше дізнатися про етимологічну науку. У листі до М. Драгоманова від 5 грудня 1890 року пише про свого брата Михайла, який зацікавився етнографією, і просить надіслати деякі переклади гімнів “Рігведи”, що їй

сподобалися [13, с. 64]. Сучасне літературознавство ставить досить легковажно до “Стародавньої історії східних народів”. У 1911 році (незадовго до своєї смерті) мислителька завершила її. Тобто, не маючи часу на маловажливі речі, цій книзі Леся Українка приділяла значну увагу. Але чомусь ця “Історія” навіть не увійшла до дванадцятитомного зібрання творів письменниці, хоча цілком заслуговує на перевидання.

Наукові пошуки з історії східних народів позначилися на світогляді персонажів “Лісової пісні”. Наприклад, природа в цьому творі – одухотворена, а не просто зібрання неживих предметів.

Лукаш: А я й не знав, що в них така розмова.

Я думав – дерево німе, та й годі.

Мавка: Німого в лісі в нас нема нічого.

Лукаш: А ти давно живеш на світі?

Мавка: Справді, ніколи я не думала про те...

Мені здається, що жила я завжди [11, с. 217].

Таємницю життя природи у творчій лабораторії Лесі Українки розкрито через розмаїття одушевлених істот і явищ. У “Лісовій пісні”, як і в “Рігведі”, усе живе, і передано так, як у поетичному світогляді старослов’янської віри. Замилування старовиною набуває філософсько-релігійного обґрунтування.

Висновки. Вчувати слово – великий дар, уміти його висловити дано не кожному. Лесі Українці було дано. Слово письменниці наповнює новим змістом її екзистенційну філософію, торкається всіх аспектів онтології: від філософії до етнології, де природа і людина формують єдине неповторне поняття – національну культуру. Леся Українка в екзистенціях свого слова, випереджуючи сучасників, піднялася на новий щабель його усвідомлення як зброї і засобу побудови майбутнього. Вищою ідеєю залишається ідея звільнення українського народу від кріпацтва духу, ідея вічної правди на землі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко А. Леся Українка: світоглядно-філософський погляд. К.: Український центр духовної культури, 2000.
2. Драй-Хмара М. Леся Українка. Життя і творчість. К.: ЛВУ, 1926.
3. Євшан М. Леся Українка // Літературно-науковий вісник, 1913. Т. 64. Кн. 10. С. 42–61.
4. Жулинський М. Ідеальний голос трагічної душі // Леся Українка і сучасність (До 130-річчя від дня народження Лесі Українки). Збірник наукових праць. Луцьк: Вид-во: Волинська обласна друкарня, 2003. С. 3–7.
5. Марченко М. Синтаксичні моделі неелементарних речень (на матеріалі поетичних творів Лесі Українки) // Леся Українка і сучасність (До 130-річчя від дня народження Лесі Українки). Збірник наукових праць. Луцьк: Вид-во: Волинська обласна друкарня, 2003. С. 375–381.
6. Мойсеїв І. Слово як меч і птах // Леся Українка і національна ідея. Збірник наукових праць. К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1997. С. 18–27.
7. Потебня А. Язык и народность: Эстетика и поэтика. М.: Просвещение, 1976.
8. Шопенгауер А. Избранные произведения. М.: Просвещение, 1993.

9. *Українка Леся*. Лісова пісня // Збір. тв. У 20 т. К.: Наук. думка, 1976. Т. 5. С. 201–298.
10. *Українка Леся*. Стародавня історія східних народів. Репринтне видання. Луцьк: ВАТ „Волинська обласна друкарня”, 2008.
11. *Українка Леся*. Лист до М. П. Косача від 8–10 грудня 1889 р. // Збір. тв. У 20 т. К.: Наук. думка, 1977. Т. 10. С. 37–43.
12. *Українка Леся*. Лист до М. П. Драгоманова від 5 січня 1890 р. // Збір. тв. У 20 т. К.: Наук. думка, 1977. Т. 10. С. 44–46.
13. *Українка Леся*. Лист до М. П. Драгоманова від 5 грудня 1890 р. // Збір. тв. У 20 т. К.: Наук. думка, 1977. Т. 10. С. 62–66.

ONTOLOGICAL DIMENSION OF A WORD IN THE CREATION BY LESIA UKRAYINKA

Uliana Myhailiak

Lviv technical- ekonomical college of NU “Lviv Polytechnica”,
Pasichna Str., 87, Lviv, 79032, Ukraine,
e-mail: Ldtekpr@ukr.net

The ontological essence of a poetic word of Lesia Ukrainka, its original, symbolism and value in the context of struggle for independence of Ukraine is represented. Some of the philosophical and psychological aspects of created by the poetess word are analysed. The idea of comprehension of the essence of a human being’s existence by means of a word grasped. The role of a word in expressing by the thinker of her convictions and realization of a word as a means of building future is defined. Its evolution from a delicate reminding of public consciousness to contempt of those who try to be subservient to landowners is investigated.

Keywords: word, being, existence, freedom, patriotism.

ОНТОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ СЛОВА В ТВОРЧЕСТВЕ ЛЕСИ УКРАИНКИ

Ульяна Михайляк

Львовский технико-экономический колледж НУ „Львовская Политехника”,
ул. Пасичная, 87, г. Львов, 79032, Украина,
e-mail: Ldtekpr@ukr.net

Рассмотрено онтологическую сущность поэтического слова Лесии Украинки, его оригинальность, символику та значение в контексте борьбы за независимость Украины. Анализируются некоторые философские и психологические аспекты творения поэтической художественного слова. Осмыслено как слово творит личную сущность человеческого существования. Определяется роль слова у выражении мыслительницей своих убеждений и в понимании слова как средства построения будущего. Исследуется его эволюция от деликатного напоминания об общественном сознании до презрения тех, кто стремится прислужить властимущим.

Ключевые слова: слово, бытие, экзистенция, свобода, патриотизм.

Стаття надійшла до редколегії 16.03.2009
Прийнята до друку 19.05.2009